

УДК 94(477) «1919–1923»

DOI: 10.30840/2413-7065.2(67).2018.142039

ЗЛОЧИНИ БІЛЬШОВИЗМУ НА КАТЕРИНОСЛАВЩИНІ НА ПОЧАТКУ 20-Х РОКІВ ХХ СТ.

Сергій ГУБСЬКИЙ*orcid.org/0000-0003-0203-651X*

науковий співробітник відділу історичних студій НДІУ

Анотація. У статті висвітлюється злочинна діяльність партії більшовиків на Катеринославщині (сучасна Дніпропетровщина) під час утвердження радянсько-комуністичної форми державності на початку 20-х років ХХ ст. щодо селянства, робітників, інтелігенції, політичних опонентів, духовенства. Зазначається, що Катеринославська губернія належала до найбільших адміністративно-територіальних одиниць щойно утвореної Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Вона охоплювала переважну більшість південно-східної частини України. Такі масштаби регіону призвели до того, що він перетворився на своєрідний полігон суспільно-політичного, економічного та військового курсу більшовиків з усіма драматичними наслідками, що з нього випливали.

Наприкінці 1920 р. фронтова громадянська війна поступово перетворилася на боротьбу більшовицького режиму проти селянських мас. Ця війна більшовиками називалася боротьбою з «політичним бандитизмом». Розкриваються найголовніші фактори, що зумовили поширення й зростання селянського повстанського руху, одним із яких була економічна політика, яку проводили на селі більшовики.

Акцентовується увага на масовості селянського руху в Україні та допомозі уряду УНР отаманам, які поділяли ідею незалежності України.

Розглядаються репресивні заходи, які застосовувала більшовицька влада для ліквідації повстанського руху: створення спеціальних надзвичайних органів – воєнних нарад, переведення Катеринославщини на фронтове становище, введення інституту заручництва, відповідачів та кругової поруки. Каральні заходи більшовики застосовували і проти робітників, які вимагали підвищення мізерного продовольчого забезпечення та поліпшення важких умов праці.

Наголошується, що наслідки голоду 1921–1922 рр. для Катеринославщини можна порівняти з результатами Першої світової та національно-визвольної воєн. Більшовицька влада не допомогла голодуючим, а, навпаки, стимулювала голод у тих південноукраїнських регіонах, де був поширений антикомуністичний рух селян. За підрахунками дослідників, під час цього голоду Катеринославська губернія втратила близько 1 млн. жителів.

Ключові слова: Україна; Катеринославщина; боротьба; повстанський рух; більшовики; голод; українське селянство.

BOLSHEVIST CRIMES IN KATERYNOSLAV REGION IN THE EARLY 1920s

Serhii HUBSKYI

research fellow of the Historical Studies Department of RIUS

© Губський С.

Annotation. *The article covers the criminal activity of the Bolshevik Party in Katerynoslav (modern Dnipro region) during the establishment of the Soviet-communist form of statehood in the early 1920s. The activity regards peasantry, workers, intellectual elite, political opponents, clergy. It is noted that Katerynoslav province belonged to the largest administrative-territorial units of the newly formed Ukrainian Socialist Soviet Republic (USSR). It covered the overwhelming majority of the south-eastern part of Ukraine. Such territorial scale of the region led to the fact that it turned into a peculiar field of sociopolitical, economic, and military course of the Bolsheviks with all the dramatic consequences thereupon.*

At the end of 1920, the frontline civil war gradually evolved into a struggle for the Bolshevik regime against the peasant masses. Bolsheviks called this war a struggle against "political banditism". Attention is drawn to the most important factors that predetermined the spread and growth of the peasant rebel movement, one of which was the Bolshevik economic policy pursued in villages.

The emphasis is put on the scale of the peasant movement in Ukraine and the help of the UPR government to the atamans (riot leaders) who shared the idea of Ukraine's independence.

Considerable attention is paid to the repressive measures taken by the Bolshevik authorities to eliminate the rebel movement: the creation of special extraordinary bodies – military meetings; the transfer of Katerynoslav region to the front line; the introduction of the hostage institution, defendants, and mutual responsibility. The Bolsheviks used punitive measures against workers who demanded an increase in meagre food provision and the improvement of difficult working conditions.

It is also noted that the consequences of the 1921–1922 famine for Katerynoslav can be compared to the results of the First World War and civil wars. The Bolshevik authorities did not help the hungry; instead, they stimulated the famine in the southern Ukrainian regions with the active anti-communist movement. According to the research, during that famine Katerynoslav province lost about 1 million inhabitants.

Key words: *Ukraine; Katerynoslav region; struggle; rebel movement; Bolsheviks; famine; Ukrainian peasantry.*

Після закінчення Другої світової війни на судовому процесі в Нюрнберзі у 1946 р. ідеологія Німецької націонал-соціалістичної робітничої партії була визнана людиноненависницькою, а сама ця політична організація – злочинною. На жаль, подібного після розпаду СРСР у 1991 р. і краху комуністичної системи не сталося. Навпаки, теперішній президент Російської Федерації В. Путін назвав розпад Радянського Союзу «найбільшою геополітичною катастрофою ХХ століття». І якби, мовляв, В. Ленін у 1922 р. погодився з думкою Й. Сталіна про «автономізацію» радянських республік, то не було б ніяких юридичних підстав для створення нових незалежних держав, оскільки вони перебували б у

складі Російської Федерації як звичайні автономні утворення і не мали б навіть формальних прав для виходу зі складу єдиної, хоча декларативно й федеративної, держави. Проте, хоча в Конституції СРСР й було записано право кожної союзної республіки на вільний вихід із Союзу, керівництво СРСР упродовж його існування всіма можливими засобами, а найбільш дієвими, з точки зору більшовицьких ідеологів, були репресивні (арешти, тюремне ув'язнення, розстріли, голодомори, виселення цілих народів тощо), тримало підвладні йому народи в міцних лещатах компартійної диктатури.

Україна за ці роки зазнала чи не найбільших втрат: людських, духовно-світоглядних, морально-етичних тощо.

Після поразки національно-демократичної революції 1917–1921 рр. та утвердження в Україні комуністично-радянської форми державності більшовики продовжили започаткований ними після приходу до влади визискувально-демагогічний експеримент над підвладною їм людністю.

Катеринославська губернія (сучасна Дніпропетровщина) належала до найбільших адміністративно-територіальних одиниць щойно утвореної Української Соціалістичної Радянської Республіки (УСРР). Вона охоплювала переважну більшість південно-східної частини України. Такі масштаби регіону призвели до того, що він перетворився на своєрідний полігон суспільно-політичного й економічного курсу більшовиків з усіма драматичними наслідками, що з нього випливали.

В українській зарубіжній історіографії, присвяченій утвердженню радянсько-комуністичної форми державності в Україні, у т. ч. і на Катеринославщині, особливою ґрунтовністю виділяються роботи І. Герасимовича [6], Є. Пастернака [15], В. Сахна [17], О. Станіміра [18], М. Стахіва [19], в яких простежено процес розвитку радянської окупаційної системи влади, описані катастрофічні наслідки економічної політики більшовиків в перші роки свого правління, масові репресії проти населення та трагічні масштаби голоду в Україні на початку 20-х років ХХ ст., зокрема в її південно-східних регіонах.

У кінці 1980-х – на початку 1990-х років внаслідок демократичних зрушень склалися сприятливі умови для відродження історичної науки. Розпочався інтенсивний процес критичного переосмислення власного минулого,

з'явилась можливість опрацювання та публікації істориками багатьох архівних матеріалів, особливо із закритих раніше фондів спецслужб. Цей комплекс факторів сприяв появі нових оригінальних наукових праць, у т. ч. із дослідженої нами проблематики.

Спочатку з'являються роботи, в яких по-новому висвітлюється політика радянської влади періоду «воєнного комунізму», зокрема застосування більшовиками прямих репресій щодо цивільного населення з метою вилучення продресурсів на всій території тодішньої УСРР та опір українських селян більшовицькій владі [14; 16; 20].

Після відновлення незалежності України в 1991 р. спектр досліджень науковцями злочинів більшовизму під час утвердження радянсько-комуністичної форми державності на початку 20-х років ХХ ст. в Україні загалом і на Катеринославщині зокрема значно розширився. З'являються ґрунтовні наукові праці, в яких на багатому фактичному матеріалі розкрито конкретно-історичні аспекти виникнення тоталітарного режиму.

Так, С. Кульчицький подає основні вектори протистояння влади і виробників хліба, переконливо доводячи, що «система відносин держави з селянами ґрунтувалася на насиллі, а не на ринкових засадах» [13, с. 97]. О. Ганжа визначила фактори виникнення повстанського руху українських селян, вирішальним серед яких вона вважає невдалу продовольчу політику більшовиків та методи її здійснення [5]. В своєму дослідженні В. Ченцов аргументовано наголошує, що саме продрозкладка, а потім продродаток виявилися суттєвими механізмами взаємовідносин селян і більшовиків у той час [23]. Процес створення і практична

діяльність воєнних нарад в Україні висвітлюються у дисертації Д. Архірейського [1]. У рамках дослідження історико-правових аспектів становлення більшовицької влади Є. Юрійчук проаналізувала методи реалізації політики більшовиків [24]. Предметом дослідження дисертації Б. Хорошуна є продовольча політика комуністичного режиму та наслідки її реалізації в Україні в міжвоєнну добу [21], а військово-політичний аспект її здійснення на Катеринославщині в 1919–1923 рр. розглядається в праці В. Бурмаги [13]. В монографії В. Дудчака висвітлюється національно-визвольна боротьба українського народу за власну державність на Катеринославщині та Херсонщині в 1917–1930 рр. [11]. Б. Драмарецький у своєму дослідженні, аналізуючи причини голоду 1921–1923 рр. в Україні, доводить, що він насамперед виник внаслідок злочинної політики більшовицького керівництва, яке своїми постійними реквізиціями продовольства залишило населення напризволяще з цією бідною, і тільки завдяки іноземній допомозі вдалося уникнути ще більшої кількості голодних смертей [10]. Це також документально підтверджують тематичні видання, присвячені даній проблематиці [7; 8].

У книзі М. Дніпренка на прикладі одного села на Катеринославщині яскраво показано наслідки більшовицьких експериментів «будівництва світлого майбутнього» для простого народу та організовану збройну боротьбу українців проти московських окупантів і їх місцевих прислужників [9]. Значну наукову цінність становить 5-томний збірник статей «Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій». На багатому фактичному матеріалі, з урахуванням

опублікованих раніше засекречених архівних даних, спогадів очевидців, автори висвітлюють широкомасштабні репресії більшовиків проти інтелігенції, гоніння безбожної влади на церкву та духовні цінності народу, терор проти селянства Придніпров'я, зокрема про переселення в українські села, жителі яких померли від голоду, етнічних росіян з території Російської Федерації [14].

У цьому зв'язку важливу роль у збереженні історичної пам'яті народу, зміцненні національної свідомості, самоідентичності відіграє критичне осмислення подій минулого, перемог і поразок на шляху національного державотворення в ХХ ст. Необхідно проаналізувати помилки, що призвели до втрати власної держави, та показати механізм дії репресивно-каральної більшовицької системи, що призвела до багатомільйонних людських жертв, для недопущення подібного в майбутньому.

У 1920 р. після семи років безперервних військових дій економіка України перебувала в кризовому стані. Загальні збитки оцінювалися в 10 млрд. крб. золотом [22, с. 144]. Незважаючи на кризу в сільському господарстві, більшовики продовжували політику примусового вилучення сільськогосподарської продукції. Подібна практика викликала гостре незадоволення селянства, яке складало більшість населення тогочасної України. Селянське невдоволення стало ґрунтом потужного повстанського руху, який охопив буквально всю територію України. За офіційними даними радвлади, наприкінці 1920 – на початку 1921 р. у повстанських формуваннях нараховувалося понад 100 тис. чоловік, проте насправді підрахувати чисельність повстанців було неможливо [22,

с. 144]. Напруження боротьби в Україні було таким, що на придушення селянського руху більшовицький уряд змушений був кинути дві третини частин РСЧА, що донедавна діяли проти військ П. Врангеля. Крім того, проти повстанців діяли підрозділи військ внутрішньої охорони (ВОХР) і внутрішньої служби (ВНУС) чисельністю у 50 тис. чоловік, а також частини особливого призначення (ЧОП), міліція та інші воєнізовані підрозділи [22, с. 144].

Наприкінці 1920 р. фронтова громадянська війна поступово перетворилася на боротьбу більшовицького режиму проти селянських мас. Ця війна більшовиками називалася боротьбою з «політичним бандитизмом». Під ним комуністична влада розуміла сукупність виступів, заворушень, збройної боротьби і підпільної діяльності будь-яких за своїм політичним походженням, соціальною базою і місцем перебування сил. Серед найголовніших факторів, що зумовили поширення і зростання селянського повстанського руху, була економічна політика, яку проводили на селі більшовики. Вся політика так званого «воєнного комунізму» була позаекономічним засобом втручання держави у приватне господарство селян, супроводжувалася штучними заходами з соціально-майнового розшарування українського села. Особливістю повстанського руху в Україні насамперед було те, що повстав загал українського селянства, яке зі зброєю в руках відстоювало свої інтереси, протестуючи проти реальної політики радянської влади. Розвиткові повстанства також сприяли наслідки господарської розрухи, часта зміна влади, велика кількість прихованої зброї, згодом масова демобілізація з Червоної армії тощо.

Серед найбільш відомих отаманів Катеринославщини, які поділяли ідею незалежності Української Народної Республіки (УНР) і боролись за її реалізацію, слід назвати К. Степового на Криворіжжі, П. Семесенка в Солонянському повіті, М. Брову, який діяв в селах Дзвонецькому, Олексіївці, Нікольському та Василівці, М. Мелашка у Верхньодніпровську, Верхівцевому, Олександрії та навколишніх селах, Т. Гладченка головно у Сурсько-Михайлівці, А. Рибалко-Зірку в Нікополі. Також слід назвати отаманів Карпенка (Софіївка), Федорченка (Веселі Терни), І. Черненка та Марину Кривошею (Новомосковськ, Петрівка, Мануйлівка), отамана з анархістським ухилом Ленту (Синельниківщина). Координував діяльність повстанських загонів згаданих отаманів від уряду УНР уповноважений С. Петлюри доктор Гелев [9, с. 46].

Більшовицький уряд вживав усіх можливих заходів для ліквідації повстанського руху, який становив реальну загрозу пануючому ладу. 23 квітня 1920 р. було прийнято положення про організацію Управління силами Південно-Західного фронту [22, с. 147]. В губерніях утворено управління начальників губернських дільниць тилу, у повітах – комендатури, на які й покладалася завдання боротьби з повстанцями. Повітові чекісти мали право формувати надзвичайні трійки, спеціальні каральні експедиції. 20 квітня 1920 р. РНК України прийняла «Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом і куркульськими повстанцями», основна увага в якій приділялася посиленню репресивних заходів щодо селянства, передбачалася можливість знищення сіл, арешту й ув'язнення чоловічого населення «бандитських» місцевостей, майнових і

продовольчих контрибуцій, розстрілів місцевих мешканців [22, с. 147–148].

Для боротьби з набираючим силу українським повстанством наприкінці 1920 р. було створено спеціальні надзвичайні органи – воєнні наради. Уповноваженому Реввійськради М. Фрунзе доручили організувати постійну раду з відповідними структурами на місцях. До складу постійної ради входили члени уряду УСРР, секретарі ЦК КП(б)У, представники військового командування, ВУНК, деяких інших органів влади. Загальною метою створення воєнних рад визначалися: повна ліквідація повстанства, адміністративна розбудова нової влади на селі і виконання продовольчих завдань [1, с. 11–13].

8 грудня 1920 р. Раднаркомом України і ЦК КП(б)У було затверджено «Коротку інструкцію по боротьбі з бандитизмом», яка фактично підтверджувала пункти інструкції від 20 квітня, зміцнюючи саме репресивно-каральну модель стосунків нової влади з українським селянством. Інструкція надавала право каральним загонам протягом 24 годин знищувати на місці «злісних ворогів радянської влади», під категорію яких могла потрапити будь-яка людина. 28 грудня 1920 р. спільною постановою уряду і командуючих збройними силами республіки територія України ділилася на спеціальні дільниці – губернські та повітові – для мобілізації зусиль регіональних властей у боротьбі з повстанцями [22, с. 148].

24 січня 1921 р. при командуючому збройними силами України і Криму М. Фрунзе було утворено Постійну раду по боротьбі з бандитизмом. Від 19 лютого 1921 р. вона стала робочим органом вже самого РНК республіки і

мала консолідувати і координувати «діяльність усіх політичних, радянських, як воєнних, так і цивільних, організацій і установ по боротьбі з бандитизмом на території України» [22, с. 149]. Її регіональними структурами були губернські (ГВН), повітові (ПВН) та районні (РВН) воєнні наради. На Катеринославщині, як і в інших губерніях, була створена постійно діюча рада у складі голови губвиконкому, секретаря губпарткому, голови опродкомгубу та губчека, а також головкомандуючого військами губернії. Метою діяльності ради був збір продовольства і відправка його в російські промислові центри.

Пристаючи до виконання поставленого завдання, Катеринославський губвиконком на час проведення кампанії оголосив усю територію на «становищі фронту з усіма наслідками, що випливають», і попередив, що «невиконання розпоряджень і наказів губернської військової ради буде покаране з усією суворістю фронтових положень» [2, с. 207]. На початку 1921 р. на території Катеринославської губернії було введено воєнний стан, а в березні – оголошено фронтове становище. Це давало можливість суттєво урізати громадянські права населення, виправдовувати беззаконня.

Уся губернія поділялася на райони, у кожному з яких створювався польовий штаб на чолі з революційною трійкою. Штаб оголошувався на час діяльності в районі вищим органом влади, при кожному з таких штабів діяли ревтрибунали. Останнім надавалося «необмежене право у виборі міри покарання» [2, с. 208]. Вироки, які виносилися ревтрибуналами, затверджувалися польовими штабами і негайно приводилися в дію членами трибуналів. Масові

експропріації, а разом з ними і каральна політика до селянства застосовувалися до осені 1921 р., коли навіть радянській владі стали очевидні масштаби руйнування сільського господарства.

Боротьба на селі все більше перетворювалася на взаємознищення місцевого населення, розділеного на повстанців-противників і функціонерів-прихильників більшовицької влади. В усіх волостях і в багатьох селах діяли як повстанські загони, так і загони місцевих комуністичних активістів.

Значні загони повстанців знаходилися у Приоріллі (Китайгород, Царичанка, Бабайківка, Гупалівка), а також у районі Новомосковського лісу. Ними керували отамани Зінченко, Садовий, Куталов, Петрошенко, Матвієнко. На Криворіжжі, у районі Магдаліновки та Мишуриноного Рогу, діяли великі повстанські загони Іванова, Мелашка, Живодера, Петраша та інших отаманів. У районі Синельникового оперували повстанські групи Коробки, Гаркуші та інші, які нападали на селище і особливо на залізничний вузол. У Миколаївській волості перебували повстанські загони Іванова, Свища і Клепча. Значною силою продовжували залишатися загони Н. Махна, що рейдували Катеринославщиною та суміжними територіями [2, с. 208–209]. Невеликими загонами по 100–200 осіб повстанці чинили напади на урядові установи, комнезами, радянських активістів, продзагони і зривали реквізицію продовольства у селян.

Активно до руху опору селян приєдналася українська інтелігенція. За таких умов національний рух здобув прихильників на півдні й південному сході України, у т. ч. й на Катеринославщині, де виступи селян мали відверто

проукраїнський характер. Ці настрої поширились і серед робітників краю. Так, 24 лютого 1920 р. конференція робітників і службовців Кам'янського схвалила постанову Всеукраїнського революційного комітету про визнання рівноправності української національної культури і мови з російською [2, с. 209].

Перехід до непу, оголошений у березні 1921 р. X з'їздом РКП(б), не відразу змінив стосунки між владою і українським селянством. Через посуху і неврожаї селяни були неспроможні сплачувати фіксований продподаток, тим більше його розмір насправді не набагато відрізнявся від розміру продрозкладки 1920 р. (168 млн. пудів на 1921 р. проти 170 млн. пудів хліба у 1920 р.) [22, с. 149]. До того ж вилучення продподатку з урожаю 1921 р. періодично здійснювалося методами продрозкладки.

Продрозкладка стала каменем спотикання у відносинах між українським селянством і більшовицькою владою. Селяни не бажали миритися з безцеремонним втручанням держави в їхню господарську діяльність, що вело до фактичної руйнації їхніх господарств, позбавляло політичної та економічної незалежності. У відповідь на свавілля більшовиків спалахнула справжня селянська війна, пік якої припав саме на 1921 р. Селянство у цей час масово підтримувало антибільшовицькі сили, маючи надію, що «скоро прийдуть Махно, поляки і Врангель, котрі не дадуть збирати податок, [і] ...комуністи не підуть збирати податок там, де є банда...» [22, с. 150]. За офіційними даними, в Україні на 7 липня 1921 р. існувало 83 повстанських формування загальною чисельністю 5820 чоловік, у т. ч. на Катеринославщині 7 формувань (650 чол.). Наприкінці

цього ж року в Катеринославській губернії чекістами нараховувалося 12 повстанських загонів чисельністю більш ніж 900 бійців [12, с. 42, 96].

В одному з урядових бюлетенів зазначалося, що за період з 1 червня до 1 грудня 1921 р. тільки на Катеринославщині «бандити здійснили 39 нападів на населені пункти, станції, мости, склади та інші об'єкти» [22, с. 151].

Жорстоким методом боротьби з повстанським рухом було введення інституту заручництва, що в наш час визначається складовою частиною тероризму. Цей репресивний захід широко використовувався більшовиками з початку громадянської війни. В Україні було розроблено спеціальні інструкції Постійної наради, які наказували «до числа заручників ... брати тих, хто користується популярністю й авторитетом всього села, аби усе село почувало себе відповідальним за них» [22, с. 153]. Перш за все заручництво використовувалося у випадках невиконання селянами продрозкладки. Так, у квітні 1921 р. під прямим тиском властей «у Краснокутській волості ... на сході-мітингу [селяни] постановили за невиконання картопляної розкладки протягом 24 годин взяти заручників з власного кола. У Верхньодніпровську у січні 1921 р. було оголошено, що у разі невиконання розкладки на сало і птицю до 1-го лютого будуть братися заручники з-поміж куркулів по 20–30 чоловік на волость» [22, с. 153].

Арештованих заручників направляли до тюрем, причому складалися списки з зазначенням їх матеріального стану. Також система заручництва використовувалася для роззброєння цивільного населення. У разі невидання зброї заручників розстрілювали. З цієї причини,

наприклад, 10 жовтня 1921 р. розстріляли Мороза, селянина села Олександрівки Павлоградського повіту, 12 жовтня – Пархоменка, жителя Берестової того ж повіту [23, с. 198].

У листопаді 1921 р. Катеринославським губернським виконкомом було організовано каральну експедицію, учасники якої, прибувши до сіл Сухачівка і Діївка, скликали в них сходки, на які примусово зібрали громадян віком від 15 до 60 років. Селян вишикували і висунули їм ультимативні вимоги щодо видання «бандитів» і зброї. Як свідчили самі чекісти, «у селі Сухачівка було виявлено 19 чоловік, належність яких до бандитизму безсумнівна... Сходці було зачитано вирок трійки стосовно вищезазначених осіб. На площі перед сходкою було встановлено кулемет, виведено арештованих, вишикувано їх у шеренгу і вирок виконано». Таким же чином відбувся «революційний суд» і в Діївці, де на підставі постанови трійки були розстріляні 10 селян. Зокрема, вищу міру покарання застосували щодо селян: Сербина (53 роки), Недільки (50), Василенка (36), Чорного (20) [23, с. 190].

Ще одним приводом для застосування інституту заручництва були вбивства радянських активістів. У липні 1921 р. в с. Петриківка Новомосковського повіту повстанцями було вбито декілька членів місцевого Комітету незалежних селян (КНС), і керівництво повітової воєнради ухвалило розстріляти 5 заручників з числа «найбільш злісних куркулів», «про що широко повідомити населення, опублікувавши списки розстріляних» [22, с. 153–154].

Також причиною широкого використання інституту заручництва було переховування селянами повстанців і осіб, які

сприяли повстанському руху. Населенню оголошувалися накази місцевих органів влади: «Для забезпечення видачі винних у розпорядження революційного трибуналу за вказівкою комітетів незалежних селян передаються заручники з куркульського елемента, які у випадку невидачі бандитів, їх приховувачів і всіх, хто брав участь у злочинах, підлягають розстрілу, а майно їх конфіскації» [23, с. 199].

Заходом, аналогічним інституту заручництва, слугувала т. зв. кругова порука. Причини її застосування щодо цивільного населення були аналогічними причинам використання заручництва. Кругова порука запроваджувалася радянською владою в так званих «бандитських», «неблагонадійних» районах і була безпрецедентним засобом розправи з нелояльним населенням. «Якщо двох або декількох осіб амністовано під загальну взаємну і кругову поруку, – зазначалося в інструкції для воєнних нарад, – то порушення сили амністії для одної з них є в той же час припиненням амністії і для всіх, хто поручився». Громадяни, які пов'язувалися владою круговою порукою, каралися не лише за будь-які власні дії, але й за недонесення про «контрреволюційні явища» [23, с. 199].

У багатьох районах України, в т. ч. і на Катеринославщині, замість кругової поруки і заручництва застосовувався ще один такий надзвичайно ефективний у «боротьбі з бандитизмом» засіб більшовиків, як інститут відповідачів, що практикувався повсюдно.

Відповідачі призначалися «з верств, що співчували бандитизмові, переважно з куркульського елемента, впливового й авторитетного серед місцевого населення, а також з родичів бандитів» [23, с. 200].

Особлива увага зверталася на вчителів і «взагалі інтелігентів петлюрівського забарвлення». У списку відповідачів села Городище (липень 1923 р.) значилися «релігійний елемент, попівській підлабузник, ставлення до радвлади байдуже». Відповідачі були змушені з-поміж себе обирати «комітет» з трьох осіб і двох кандидатів, котрі в першу чергу несли відповідальність за порядок у своєму селі [23, с. 200].

З карної справи ДПУ «Про звинувачення Боківського інституту відповідачів» у недогляді вбивства вночі 11 грудня 1922 р. міліціонера у Боковому Криворізького повіту можна дізнатися, що відповідачі, які повинні були протягом ночі патрулювати вулицями села, знаходилися вдома. За цим фактом надзвичайна трійка по боротьбі з «бандитизмом» винесла вирок: засудити С. І. Скринника, 56 років, І. А. Даниленка, 44 років, Г. С. Стеценка, 48 років, А. П. Довганя, 45 років, до розстрілу з конфіскацією майна, інших десятих відповідачів – до штрафу у розмірі 100 карбованців з кожного, а у разі невивплати його – до 4 місяців примусових робіт [23, с. 203].

Згідно з інструкцією відповідачі, котрі довели свою відданість радянській владі, переводилися у кандидати, а в окремих випадках виключались із списків. Це приводило до поширення доносів, підбурювало людей один проти одного. Доходило до випадків, коли військнаради приймали такі рішення: «Зважаючи на те, що громадянка Гавриленко сама видала свого сина, як бандита, звільнити її з-під арешту» [23, с. 203].

Невід'ємною частиною каральної політики більшовицької влади були розстріли громадян, що брали участь у виступах або підозрювалися у

«бандитизмі». За приклад може служити діяльність карального загону, який проводив акції наприкінці 1921 р. у селах Павлоградського повіту: в Кочережках карателями було спалено хати селян, чий родичі брали участь у повстанському русі, та розстріляно голову місцевого виконкому Волоска, котрий відмовився видавати односельців; у селі В'язівок деккого із затриманих селян розстріляли, частину відправили до концтабору, а в решти – конфіскували все майно. Голова ревтрійки цього загону у звіті про виконану роботу зробив висновок: «За вороже ставлення селян цих сіл до радянської влади стосовно них треба вживати репресивних заходів, аж до знищення села» [23, с. 205].

В умовах економічної кризи на початку 1921 р. ускладнилася політична ситуація в містах Катеринославщини. Робітники, особливо висококваліфіковані, з незадоволенням сприймали воєнно-комуністичну зрівнялівку, а тому здебільшого не підтримували більшовицьке керівництво. Натомість зріс вплив інших політичних партій, передусім меншовиків і есерів, які діяли під лозунгами боротьби з диктатурою більшовиків і відновлення демократії.

Після антибільшовицького повстання у Кронштадті в березні 1921 р. на Катеринославщині розпочалися репресії проти опозиційних сил. Тільки в Катеринославі 13 березня було заарештовано понад сотню найвпливовіших членів РСДРП(м), яких спеціальним потягом під посиленою охороною відправили до Харкова. Після цього меншовики, яким вдалося уникнути арешту, були змушені працювати напівлегально. Вони розгорнули інтенсивну агітаційну роботу в профспілках та на виробництві,

випустили чимало листівок та відозв («Підсумки Жовтневої революції», «Кого треба судити, або До чергового погрому», «Під загрозою нових репресій»).

Головною їх метою була демократична трансформація влади в Україні відповідно до формування багатуокладної економіки. Це викликало нові арешти меншовиків на початку 1922 р. У Катеринославі було заарештовано 24 члени цієї партії, майже всіх вислали далеко за межі України. У листопаді 1922 р. пленум Катеринославського більшовицького губкому констатував розгром меншовицької організації в краї. На початку 1924 р. катеринославські меншовики, зазнавши нових репресій, припинили свою політичну діяльність. Пізніше практично всі вони були фізично знищені в часи «великого терору» 1937–1938 рр. [2, с. 222–223].

Наприкінці травня 1921 р. продовольча ситуація у великих містах краю стала катастрофічною. Робітникам надавали продуктові картки Катеринославського продовольчого комітету, за якими їм безкоштовно відпускалися продукти. Проте норми постачання були мізерними – пайок до 100 г, та й то видачі здійснювалися не щодня. На підприємствах прокотилася хвиля страйків.

Влада відповіла репресіями, але це лише посилило антивладні виступи. За страйкував оплот більшовизму в краї – Брянський завод, де робітники у травні протягом 9 днів взагалі не отримували продуктів харчування. 26 травня 1921 р. розпочався страйк у вагонних майстернях Катерининської залізниці, основний лозунг робітників був «За вільні Ради». Владі були висунуті економічні та політичні вимоги, робітничий рух набував антикомуністичного характеру.

У ніч на 1 червня 1921 р. більшовицька влада провела масові арешти серед робітників-залізничників. У відповідь робітники організували у губернському центрі заворушення, що отримало назву «маленький Кронштадт». Вони постійно мітингували біля будинку управління залізниці. У представників влади із нагону страйкуючих кидали каміння.

Чекістів, які намагалися розігнати мітингуючих, забили до смерті інструментами, а начальника залізничної міліції викинули з четвертого поверху управління.

У місті за рішенням влади було введено режим воєнного стану. Загони чекістів взяли під збройну охорону вокзал, телеграф, управління залізниці. Катеринославські паровозні майстерні оголошувалися закритими, робітники підлягали перереєстрації. Вночі чекісти провели масові арешти (понад 200 осіб), а наступного дня на територію залізничних майстерень увійшли війська і повністю придушили повстання.

Розпочалася масова розправа більшовицької влади над робітниками. Понад чверть заарештованих уночі 2 червня 1921 р. були вивезені на берег Дніпра і розстріляні з кулеметів, трупки поскидали у воду.

Для всіх робітників катерининських залізничних майстерень організували перереєстрацію. Працівники, які її не пройшли, виключалися з профспілки з позбавленням усіх прав і продовольчих карток, що означало голодну смерть.

Після придушення розпочався посилений контроль за пролетарським середовищем через мережу таємних інформаторів та ЧК. Особисту участь у репресіях проти катеринославських робітників взяли голова Раднаркому УСРР

Х. Раковський, командуючий Червоною армією в Україні М. Фрунзе, відомі більшовицькі діячі М. Бухарін, К. Ворошилов, С. Будьонний [2, с. 204–205]. Подібні каральні акції влада здійснювала і в інших місцях.

Влітку 1921 р. країну вразила жорстока посуха, що своїми розмірами за попередні сто років поступалася лише лихоліттям 1869, 1885 і 1891 років. Деградоване продрозкладкою сільське господарство не змогло протистояти такому масштабному стихійному лиху. Неврожай внаслідок посухи потягнув за собою страшенний голод. На півдні України голодували 7 млн. осіб, у Катеринославській губернії налічувалося близько 1100 тис. голодуючих. Голод зумовив масове вимирання населення у південних районах України.

Крім того, в 1921 р. масово розмножились шкідники сільськогосподарських культур, від яких найбільше постраждали Катеринославська і Донецька губернії [2, с. 210].

Голод 1921 р. розпочався у найбільш неврожайному Гуляйпільському повіті, де на початку жовтня 1921 р. було зареєстровано перші випадки голодних смертей. У грудні 1922 р. у Катеринославському повіті було 45 тисяч голодуючих; у Криворізькому – 60,5 тисячі; у Бердянському – 74 тисячі; у Гуляйпільському – 140,5 тисячі, з яких 63 тисячі дітей [2, с. 210]. На Катеринославщині у січні 1922 р., згідно з офіційними даними, голодувало 560 тис. осіб, а допомогу отримувало лише 150 тисяч. До літа 1922 р. на Катеринославщині були визнані голодуючими Катеринославський, Новомосковський, Верхньодніпровський, Миколаївський, Криворізький, Павлоградський повіти [2, с. 211].

У березні 1922 р. у степових губерніях голодувало 1,4 млн. осіб, тобто 15% населення. На кінець місяця це число зросло до 3,2 млн. осіб, тобто понад 34% населення, а до червня – до 3,8 млн. У деяких місцевостях взимку та навесні голодувало до 80% жителів. У степових повітах фіксувались факти канібалізму та продажу людського м'яса. Серед міст краю особливо постраждав Нікополь, де спостерігалось буквально вимирання робітників. Допомога в більшості складала 1/8 фунта хліба, і та надавалася лише 15% голодуючих [2, с. 212]. На Катеринославщині у містах зі 120 тис. членів профспілок залишилося тільки 60 тисяч. На Дніпровському заводі у Кам'янському буденним явищем стали смерті робітників прямо на робочому місці. У лютому 1922 р. в Катеринославі щоденно із майстерень виносили опухлих робітників, які падали біля верстатів. Почастішали самогубства. Комуністи із сільських осередків переходили в повстанські загони чи масово намагалися виїхати з Катеринославської губернії [2, с. 224–225].

Голод викликав чимало хвороб і сприяв поширенню пошестей. Тільки за сім місяців 1922 р. у степових губерніях України хворіло на холеру 24,4 тис. осіб, на черевний тиф – близько 19,6 тис., на висипний – 136,6 тис. та на зворотний – 141,7 тис. осіб. З січня по квітень 1922 р. у результаті систематичного недоїдання на півдні республіки захворіло 268,3 тис. осіб. До вересня 1922 р. їх чисельність досягла 490,3 тис. Значно зросла смертність населення. Іноді гинули цілі хутори і села [2, с. 225].

Влітку 1922 р. південні райони України вразив новий неврожай. Голод та хлібозаготівлі призвели до недосіву. У 1922 р. в Україні вдалося засіяти

14,4 млн. десятин проти 17,1 млн. у 1921 р. та понад 19 млн. у 1916 р. На Катеринославщині недосів був набагато більшим, ніж в інших губерніях. Крім недосіву, її та інші степові губернії спіткав новий неврожай через посуху. Вона охопила 21 повіт – територію на третину меншу, ніж у 1921 р. У Катеринославській губернії посуха охопила 82% території, особливо постраждали Миколаївський, Криворізький та Катеринославський повіти. Валовий збір зерна у степових губерніях утрічі перевищував рівень 1921 р., однак становив менше 40% рівня 1916 р. Дефіцит продовольства у краї склав близько чверті від наявних і міг бути легко покритий за рахунок більш врожайних центральних та північних губерній України. Однак восени 1922 р. компартійно-радянське керівництво розпочало експорт українського хліба. 13,5 млн. пудів українського зерна врожаю 1922 р. було продано за кордон, продовжувався його вивіз до Росії. І це в той час, коли у степових губерніях голодувало близько 2 млн. дітей, з яких тільки половина отримувала допомогу від благодійницьких зарубіжних організацій. Хоча з літа 1922 р. українське село почало отримувати реальну допомогу, її вистачало лише для половини голодуючих, оскільки пріоритетом влади залишалися російські промислові регіони та Донбас, і третина вилученого в Україні хліба була вивезена до Росії. Південь республіки, який найдужче потерпав від лиха, залишився на самозабезпеченні [2, с. 214]. Внаслідок цього голод в Україні тривав і в першій половині 1923 р., тоді як у російському Поволжі він припинився.

Дослідники вважають, що більшовицька влада цілком свідомо стимулювала голод на Катеринославщині та в

сусідніх губерніях. Як уже зазначалося, на початку 1921 р. тут був потужний антикомуністичний рух селян. Він пішов на спад лише в кінці цього року. Голод виявився фактором, який ефективніше, ніж каральні експедиції, боровся з повстанцями. Тому влада терор голодом запровадила для придушення антибільшовицького руху на півдні України. Так, у придушенні махновського руху голод відіграв дуже вагомий роль.

Також голодом скористалися і каральні органи більшовиків. Були випадки, коли чекісти і чонівці вривалися в голодуючі села, розстрілювали всіх поголовно, а потім все списували на «бандитів», есерів та меншовиків. А голодні селяни не могли вчинити опору. Працівникам ДПУ в цей час були збільшені посадові оклади приблизно у 3 рази, їх перевели на спеціальні пайки, і голоду вони не знали [2, с. 224].

Наслідки голоду 1921–1922 рр. для Катеринославщини можна порівняти з результатами Першої світової та національно-визвольних воєн. За 1914–1920 рр. Катеринославська губернія втратила близько 1,5 млн. жителів, а під час голоду – ще близько 1 млн. Багато людей померло, багато виїхало за межі голодного краю. Документи свідчать, що це переселення було масовим. Наприклад, у 1921 р. 73 сім'ї бідняків з с. Вербки (Павлоградський повіт) залишили село і виїхали – це чверть його населення [2, с. 214].

Навесні 1922 р. з Росії на Катеринославщину було направлено близько 5 тис. переселенців, а всього в цей час з центральноросійських губерній на південь України було переселено близько 20 тис. чоловік, яких забезпечили земельними наділами. У Павлограді було створено

спеціальний пересильний пункт, який пропускав до 1 тис. переселенців до 10 днів. Загалом до кінця 1922 р. в Україну переселено з Поволжя, Уралу, Казахстану майже 450 тисяч етнічних росіян переважно у східні та південні губернії. Також сюди направляли тисячі демобілізованих військовослужбовців Червоної армії [2, с. 214–215].

На початку 20-х років судові процеси проти священнослужителів православної церкви на Катеринославщині ще не були такими резонансними, як на Харківщині та Київщині. Але й тут до кримінальної відповідальності за розповсюдження «провокаційних чуток», переховування церковних цінностей та опір при їх вилученні, ненадання урядовим комісіям описів церковного майна тощо було притягнуто сотні служителів культу. Судові процеси, розпочаті у 1922 р. проти церковнослужителів і керівництва церковних громад, з усією відвертістю розкривають репресивну політику безбожницької влади під час кампанії з вилучення церковного майна начебто для потреб голодуючого населення. Проте навіть у неврожайних районах ця кампанія мала незначну підтримку, і часто не лише селяни, а й робітники висловлювали своє негативне ставлення до неї.

Таким чином, діяльність більшовицької партії на початку 20-х років ХХ ст. в Україні загалом і на Катеринославщині зокрема була спрямована на утвердження своєї влади різними примусовими засобами: військовими, експропріаторськими, демагогічними, терористичними та ін. Це призвело насамперед до величезних людських втрат, руйнації способу життя населення, моралі, світогляду, духовності. Але,

неважаючи на всі зусилля більшовиків, їм не вдалося знищити в народі прагнення до свободи, незалежності, духовного відродження.

ЛІТЕРАТУРА

- Архірейський Д. В. Діяльність воєнних нарад України в 1920–1924 рр. (на матеріалах південних губерній): дис... канд. іст. наук. Дніпропетровський держ. ун-т. Дніпропетровськ, 1998. 17 с.
- Братаніч В. В., Романенко М. І. Історія рідного краю. Дніпропетровщина: наш край під час Першої світової війни, Національної революції та соціалістичного будівництва. 1914–1939 рр. Дніпропетровськ: Дніпрокнига, 2007. 414 с.
- Бурмага В. П. Здійснення радянської продовольчої політики на Катеринославщині в 1919–1923 роках: військово-політичний аспект: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01. – історія України; Дніпропетровський національний університет. Дніпропетровськ, 2005. 18 с.
- Верстюк В. Ф. Внутренний фронт: стратегия и тактика борьбы. *Украина в 1917–1921 гг. Некоторые проблемы истории*: сборник научных трудов; АН УССР, Институт истории; Ю. Ю. Кондуфор (отв. ред.). Киев: Наукова думка, 1991. С. 102–173.
- Ганжа О. І. Українське селянство в період становлення тоталітарного режиму (1917–1927). Київ: НАН України, Інститут історії України, 2000. 208 с.
- Герасимович І. Життя й відносини на Радянській Україні. Берлін, 1922.
- Голод 1921–1923 років в Україні. Збірник документів і матеріалів, АН України, Інститут історії України та ін.; О. М. Мовчан та ін. (упоряд.). Київ: Наукова думка, 1993. 240 с.
- Голод: хроніка, документи та матеріали голоду 1921–1923, 1932–1933 років на Криворіжжі / О. О. Мельник (укладач). Кривий Ріг: Видавничий дім, 2003. 384 с.
- Дніпроенко М. Куркулі. Спогади, свідчення, роздуми. Дніпропетровськ: Моноліт, 2009. 348 с.
- Драмарецький Б. Б. Голод 1921–1923 років в Україні: автореф. дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України; Київський ун-т імені Тараса Шевченка. Київ, 1997. 27 с.
- Дудчак В. В. Український національно-визвольний рух на Катеринославщині та Херсонщині: огляд подій 1917–1930 рр.: монографія. Дніпропетровськ: Пороги, 2008. 146 с.
- Екатеринославская губернская чрезвычайная комиссия. Отчет: с 1 января 1920 г. по 1 ноября 1921 г. / Центр по изучению документов новейшей истории Украины; В. В. Ченцов (сост.). Днепрпетровск, 1994. 236 с.
- Кульчицький С. Комунізм в Україні: перше десятиріччя (1919–1928). Київ: Основи, 1996. 396 с.
- Міста і села Дніпропетровщини у вирі політичних репресій. Збірник статей. У 5-ти т. Дніпропетровськ: Дніпропетровська обласна редколегія по підготовці й виданню тематичної серії книг «Реабілітовані історією»; Моноліт, 2013–2015.
- Пастернак Є. Україна під більшовиками (1919–1939). Торонто, 1979. 314 с.
- Ревегук В. Я. Формування продовольчого апарату УРСР в роки громадянської війни (1919–1920 рр.). Питання історії СРСР. Харків, 1991. Вип. 36/91. С. 18–24.
- Сахно В. Аграрна політика радянської влади. Подебради, 1925.
- Станімір О. Моя участь у визвольних змаганнях 1917–1920. Торонто, 1966. 192 с.
- Стахів М. Третя Советська Республіка в Україні (нариси з історії третьої воєнної інвазії Советської Росії в Україні і розвитку окупаційної системи в часі: листопад 1919 – листопад 1924). Нью-Йорк, 1968. 244 с.
- Хорошун Б. І. НЕП і вирішення продовольчої проблеми. *Наукові праці з питань політичної історії*: республіканський міжвідомчий науковий збірник. Київ, 1991. Вип. 170. С. 18–23.
- Хорошун Б. І. Продовольча політика в Україні в 1920–1930-х роках: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 – історія України; Київський

національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 1999. 392 с.

22. Ченцов В. В., Архирейський Д. В. Політичні репресії проти опозиційного руху селянства України в 20-ті роки. *Спадщина. До 75-річчя Державного архіву Дніпропетровської області*. Ювілейний збірник статей. Дніпропетровськ: Арт-Прес, 1999. С. 143–162.

23. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки: монографія. Тернопіль: Збруч, 2000. 482 с.

24. Юрійчук Є. П. Становлення і характер радянської влади в Україні: історико-правові аспекти (1917–1922 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 – історія України; Чернівецький державний університет ім. Ю. Федьковича. Чернівці, 1997. 202 с.

REFERENCES

1. ARKHIREISKYI, D. (1998). *Military Meetings in Ukraine in 1920–1924 (after the materials of southern provinces)*: [A thesis for Candidate of Historical Sciences degree]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk State University, 17 p. [in Ukr.]
2. BRATANICH, V., ROMANENKO, M. (2007). *History of the Native Land. Dnipropetrovsk Region: Our Land during the First World War, the National Revolution and Socialist Construction. 1914–1939*. Dnipropetrovsk: Dniproknynha, 414 p. [in Ukr.]
3. BURMAHA, V. (2005). *Implementation of the Soviet Food Policy in Katerynoslav Region in 1919–1923: The Military-Political Aspect*. [Abstract of thesis for Candidate of Historical Sciences degree, specialty 07.00.01]. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk National University, 18 p. [in Ukr.]
4. VERSTIUK, V. (1991). Internal Front: Strategy and Tactics of the Struggle. In: Yu. KONDUFOR, ed., *Ukraina v 1917–1921 gg. Nekotoryie problemy istorii: Sbornik nauchnykh trudov; AN USSR, Institut istorii* (Ukraine in 1917–1921. Some Historical Problems. Collected Scientific Works). Kiev: Naukova dumka, pp. 102–173. [in Rus.]
5. HANZHA, O. (2000). *The Ukrainian Peasantry during the Establishment of the Totalitarian Regime (1917–1927)*. Kyiv: NAS of Ukraine, Institute of History of Ukraine, 208 p. [in Ukr.]
6. HERASYMOVYCH, I. (1922). *Life and Relations in the Soviet Ukraine*. Berlin. [in Ukr.]
7. MOVCHAN, O., comp. (1993). *The Famine of 1921–1923 in Ukraine*. Collected Documents and Materials. Kyiv: AS of Ukraine, Institute of History of Ukraine; Naukova dumka, 240 p. [in Ukr.]
8. MELNYK, O, comp. (2003). *The Famine: Chronicles, Documents, and Materials of the Famine of 1921–1923, 1932–1933 in Kryvyi Rih*. Kryvyi Rih: Vydavnychiy dim, 384 p. [in Ukr.]
9. DNIPRENKO, M. (2009). *Wealthy Peasants. Memories, Testimonies, Reflections*. Dnipropetrovsk: Monolit, 348 p. [in Ukr.]
10. DRAMARETSKYI, B. (1997). *The Famine of 1921–1923 in Ukraine*. [Abstract of thesis for Candidate of Historical Sciences degree, specialty 07.00.01]. Kyiv: T. Shevchenko National University of Kyiv, 27 p. [in Ukr.]
11. DUDCHAK, V. (2008). *Ukrainian National Liberation Movement in Katerynoslav and Kherson Regions: An Overview of the Events of 1917–1930*. A Monograph. Dnipropetrovsk: Porohy, 146 p. [in Ukr.]
12. CHENTSOV, V., comp. (1994). *Katerynoslav Provincial Emergency Commission. A Report from January 1, 1920 to November 1, 1921*. Dnepropetrovsk: Center for Studying Documents on the Contemporary History, 236 p. [in Rus.]
13. KULCHYTSKYI, S. (1996). *Communism in Ukraine: The First Decade (1919–1928)*. Kyiv: Osnovy, 396 p. [in Ukr.]
14. *Cities and Villages of Dnipropetrovsk Region in the Vortex of Political Repressions*. Collected Articles. (2013–2015). In 5 Vol. Dnipropetrovsk: Dnipropetrovsk Regional Editorial Board on Preparing and Publishing Thematic Series “Rehabilitated by History”; Monolit. [in Ukr.]
15. PASTERNAK, Ye. (1976). *Ukraine under the Bolsheviks (1919–1939)*. Toronto, 314 p. [in Ukr.]

16. REVEHUK, V. (1991). Formation of the Food Supply Apparatus of the Ukrainian SSR during the Years of the Civil War (1919–1920). *Pytannia istorii SRSR* (Issues of the USSR History), Vol. 36/91. Kharkiv, pp. 18–24. [in Ukr.]
17. SAKHNO, V. (1925). *Agrarian Policy of the Soviet Power*. Podebrady. [in Ukr.]
18. STANIMIR, O. (1966). *My Participation in the Liberation Struggle of 1917–1920*. Toronto, 192 p. [in Ukr.]
19. STAKHIV, M. (1968). *The Third Soviet Republic in Ukraine (Essays on the History of the Third Military Invasion of the Soviet Russia in Ukraine and the Development of the Occupation System from November 1919 to November 1924)*. New-York, 244 p. [in Ukr.]
20. KHOROSHUN, B. (1991). NEP and Solving the Food Problem. *Naukovi pratsi z pytan politychnoi istorii: Respublikanskyi mizhvidomchyi naukovyi zbirnyk* (Scientific Works on the Questions of the Political History). Vol. 170. Kyiv, pp. 18–23. [in Ukr.]
21. KHOROSHUN, B. (1999). *Food Policy in Ukraine in the 1920–1930s*. [A thesis for Candidate of Historical Sciences degree, specialty 07.00.01]. Kyiv: T. Shevchenko National University of Kyiv, 392 p. [in Ukr.]
22. CHENTSOV, V., ARKHIREISKYI, D. (1999). Political Repressions against the Opposition Movement of the Ukrainian Peasantry in the 1920s. In: *Spadshchyna. Do 75-ty richchia Derzhavnoho arkhivu Dnipropetrovskoi oblasti. Yuvileinyi zb. statei* (Heritage. On the 75th Anniversary of the State Archives of Dnipropetrovsk Region. Jubilee Collection of Articles). Dnipropetrovsk: Art-Pres, pp. 143–162. [in Ukr.]
23. CHENTSOV, V. (2000). *Political Repressions in the Soviet Ukraine in the 1920s: A Monograph*. Ternopil: Zbruch, 482 p. [in Ukr.]
24. YURIICHUK, Ye. (1997). *Formation and Nature of the Soviet Power in Ukraine: Historical and Legal Aspects (1917–1922)*: [A thesis for Candidate of Historical Sciences degree, specialty 07.00.01]. Chernivtsi: Yu. Fedkovich Chernivtsi National University, 202 p. [in Ukr.]

Наприкінці 1920 р. фронтова громадянська війна поступово перетворилася на боротьбу більшовицького режиму проти селянських мас. Ця війна більшовиками називалася боротьбою з «політичним бандитизмом». Під ним комуністична влада розуміла сукупність виступів, заворушень, збройної боротьби і підпільної діяльності будь-яких за своїм політичним походженням, соціальною базою і місцем перебування сил. Серед найголовніших факторів, що зумовили поширення і зростання селянського повстанського руху, була економічна політика, яку проводили на селі більшовики. Вся політика так званого «воєнного комунізму» була позаекономічним засобом втручання держави у приватне господарство селян, супроводжувалася штучними заходами з соціально-майнового розшарування українського села. Особливістю повстанського руху в Україні насамперед було те, що повстав загал українського селянства, яке зі зброєю в руках відстоювало свої інтереси, протестуючи проти реальної політики радянської влади.